

URSZULA BIJAK
Instytut Języka Polskiego
Polskiej Akademii Nauk
e-mail: urszula.bijak@ijp-pan.krakow.pl

DOI: <http://dx.doi.org./10.17651/ONOMAST.60.22>

Onomastica LX, 2016

PL ISSN 0078-4648

ZAMIAST TOASTU KILKA UWAG O BUŁGARSKIM WINIE

Słowa tematyczne: onomastyka kulturowa, bułgarskie wino i winorośl, bułgarskie toponimy i enonimy

1. WPROWADZENIE

Za ojczyznę wina uważa się tereny Kaukazu: Armenię, Gruzję, Azerbejdżan, zbocza Araratu, dolinę rzeki Araks (uprawy winorośli datowane są tam na ok. 6000 lat p.n.e.), następnie przewędrowało ono do Turkmenii, Mezopotamii, Fenicji, Egiptu, Azji Mniejszej, na Kretę i Cypr oraz do Tracji i północnej Grecji (ok. 3000 lat p.n.e.), dalej — na Sycylię i do południowej Italii (ok. 1000 lat p.n.e.) (Kowalski, 1989, s. 9). Znaczenie wina dla Europy i jej kultury odkryli starożytni Grecy i Rzymianie oraz chrześcijaństwo.

Winorośl i wino na terenie dzisiejszej Bułgarii pojawiają się już od starożytności. Znali je Trakowie, a w okresie panowania Imperium Rzymskiego uprawa winorośli rozwinęła się tu na dużą skalę. Winnice zakładano w pobliżu spławnych rzek (np. wzdłuż Maricy) i w pobliżu starożytnych portów nad Morzem Czarnym, co ułatwiało transport produktów. Tradycję uprawy winorośli na ziemiach współczesnej Bułgarii potwierdza ustawa rolna z VIII w., przetłumaczona później na język słowiański (Georgiewa-Okoń, 2001, s. 234). Z IX w. pochodzi pierwszy zbiór dekretów wprowadzony przez władcę bułgarskiego chana Kruma (803–814), który przewidywał m.in. karę zniszczenia winnicy za pijaństwo (Dymitrow, 1986, s. 72). W okresie drugiego carstwa bułgarskiego (1185–1396) uprawa winorośli stała się priorytetem w państwie; prowadzono ożywiony handel winem z Dubrownikiem, Wenecją i Genuą. Na rozwój uprawy winorośli i winiarstwa znaczny wpływ miały prawosławne monasteria, które potrzebowały dobrego wina do celów kultowych, podobnie jak klasztory katolickie, np. cystersi w zachodniej Europie (por. Georgiewa-Okoń, 2001, s. 237). Okupacja turecka (XIV–XIX w.) nie sprzyjała winiar-

stwu¹, a odzyskanie niepodległości nie wskrzesiło go, gdyż w całej Europie uprawy winorośli zniszczyła inwazja mszycy (filoksery wińca). Rozwój bułgarskiego winiarstwa przypada dopiero na okres międzywojenny. Po drugiej wojnie światowej wszystkie winnice znacjonalizowano, ale przemysł winiarski rozwijał się prężnie, choć produkty znajdowały nabywców głównie w krajach „demokracji ludowej”. Stąd też znaczna popularność bułgarskiego wina w Polsce w tym czasie². Obecnie, jak to określił dziennikarz „Czasu Wina”, bułgarskie winiarstwo powstaje „jak feniks z popiołów”³, uprawa winorośli występuje na terenie całego kraju, a produkcja wina odbywa się w pięciu głównych regionach: w Dolinie Strumy, na Równinie Dunajskiej, w Dolinie Róż, w okolicach miasta Stara Zagora i Jamboł oraz wzdłuż wybrzeża Morza Czarnego.

Przedmiotem niniejszego artykułu są bułgarskie toponimy związane z winem i winoroślą oraz nazwy współczesnych win bułgarskich (w wyborze). Postaram się pokazać, co z wielowiekowej tradycji uprawy winorośli i produkcji wina zostało utrwalone w bułgarskiej toponimii, oraz zwrócić uwagę na najbardziej charakterystyczne elementy obecne w nazwach współczesnych bułgarskich win, czyli w enonimii⁴. Podobnej tematyki dotyczą artykuły Eleny Iwanowej (Ivanova, 2002) oraz Krasimiry Kolewej (Koleva, 2002, 2005); od ich opublikowania upłynęło jednak kilkanaście lat, mam więc nadzieję, że obserwacje poczynione z polskiej perspektywy i na nieco innym materiale wzbogacą rozważania badaczek bułgarskich. Analizy materiału onimicznego dokonuję w ujęciu językoznawczo-kulturowym z wykorzystaniem instrumentarium onomastycznego, także tekstologicznego. Materiał moich badań są dwa typy onimów różne gatunkowo i funkcyjnie: toponimy i chrematonimy, które zostaną potraktowane jako teksty onimiczne. Pierwsze reprezentują teksty historyczne, użytkowe, neutralne o dominującej funkcji identyfikacyjnej, drugie — teksty synchroniczne, reklamowe, o funkcji perswazyjnej. Teksty marketingowe, oprócz funkcji identyfikacyjnej, mają za zadanie przyciągnąć potencjalnego nabywcę, ich kreatorzy są wyposażeni w wiedzę językową i pozajęzykową (głównie z zakresu teorii reklamy), która pomaga w procesie tworzenia tego typu nazw (por. Rutkiewicz-Hanczewska, 2013, s. 79, 206, 215, 228, 264–265, 366).

¹ Panowanie Turków oznaczało załamanie się uprawy winorośli i produkcji wina, gdyż prawo koraniczne tego napoju nie tolerowało.

² W Polsce przez wieki pijano przede wszystkim wina węgierskie (węgrzyny, tokaje, madziary), a także hiszpańskie, włoskie, greckie i oczywiście francuskie, por. Dias-Lewandowska, 2014, s. 37–46.

³ A. Boruta, b.d., <http://czaswina.pl/arttykul/feniks-z-popiolow>.

⁴ Por. grec. *oínos* ‘wino’.

2. BULGARSKIE TOPONIMY — MIĘDZY *WINISZTE* I *WECHTITE ŁOZJA*

Toponimy, oprócz pełnienia prymarnej funkcji identyfikacyjnej, tworzą także swoiste archiwum kulturowe, w którym można odszukać ślady przeszłości. Spróbuję pokazać je na przykładzie bułgarskich nazw miejscowych i terenowych związanych z ap. *wino* i *loza* ‘winorośl’⁵. W tekstach toponimicznych *wino* (jako wyraz motywujący) pozostaje na drugim planie w porównaniu z ap. *loza*⁶. Leksem *wino*, a właściwie tylko jego derywaty, oraz apelatyw osobowy *winar* ‘winiarz’ odnajdujemy w podstawach zaledwie kilkunastu toponimów. Te dwa gniazda onimizacyjne nie są zresztą zbyt rozbudowane. Spotykamy tu toponimy powstałe w procesie onimizacji przez przeniesienie do klasy nazw własnych „gotowych” apelatywów (przymiotników, rzeczowników): *Winow* (: *winow* ‘związany z winem’), *Winica*, *Winowgrad*, *Winograd*, *Winogradi* (: *winowgrad* ‘winnica’); derywaty sufiksalne: *Winewo*, *Winiszte*, *Winiszta*, *Winogradiszte*, *Winogradec*, także od apelatywów osobowych: *Winarowo* (: *winar* ‘winiarz’), *Winarsko*, oraz zestawienia z członami przymiotnikowymi: *Winen doł*, *Winenski doł*, *Wininski doł* (: *doł* ‘dół, dolina’). Wśród zestawień zwracają uwagę nazwy traktów, dróg (tzw. hodonimy): *Winarskijat pyt*, *Winarski pyt* (: *pyt* ‘droga’), *Winarskijat prjachod* (: *prjachod* ‘przejście’), nazwy źródeł wody: *Winow punar* (: dial. *bunar* ‘studnia’). Dziwi tak nikłe występowanie ap. *wino* w toponimii kraju, w którym jest i było ono wszechobecne, zwłaszcza w porównaniu z Polską, gdzie w samej Wielkopolsce można znaleźć więcej toponimów o tej podstawie⁷ niż w całej Bułgarii. Nazewnictwo

⁵ Materiał toponimiczny pochodzi z monografii opublikowanych w latach 2009–2011 przez Centrum Onomastyki Bułgarskiej przy Uniwersytecie w Wielkim Tyrnowie: N. B e č e v a, *Mestnite imena v Ivajlovgradsko* (2010); K. C a n k o v, *Mestnite imena v Nikopolsko* (2010); N. I v a n o v a, *Mestnite imena v Lukovitsko* (2009); R. K o k a l i č e v a, *Mestnite imena v Harmanlijsko* (2011); N. K o v a č e v, R. K o v a č e v a - C v e t a n o v a, *Mestnite imena v Belensko* (2009); D. L a l č e v, *Mestnite imena v Topolovgradsko* (2010); L. M i n e v a - K o v a č e v a, *Mestnite imena v Rusensko* (2009); A. P e t k o v a, *Mestnite imena v Plevensko* (2010); E. P ě r v a n o v a - G r ’ o š e l, *Toponimiâta na Karlovsko* (2011); S. R a j č e v s k i, *Mestnite imena v Malkotŕnovsko* (2012); B. S i m e o n o v, E. I v a n o v a, *Toponimiâta na Pliskovsko-Madarski region* (2010); V. V e l e v, *Mestnite imena v Bresniško* (2009); V. V e l e v, *Mestnite imena v Perniško* (2010). Konfrontowany jest on z nazwami zawartymi w artykule E. I w a n o w e j (Ivanova, 2002).

⁶ Podobne wnioski przedstawia na podstawie materiału z wcześniej opublikowanych monografii toponomastycznych E. I w a n o v a (Ivanova, 2002, s. 290). Wszystkie bułgarskie apelatywy i toponimy podawane są w transkrypcji z alfabetu cyrylicznego według zasad zawartych w „Wielkim słowniku ortograficznym PWN”.

⁷ Mapę polskich toponimów z podstawą *wino* zamieszcza W. K o w a l s k i (1989). Mają one w większości średniowieczną dokumentację i związane są z organizacją gospodarczą monarchii piastowskiej, której elementem była ludność służebna. Winnice obsługiwali *winiarze*, osadzeni we wsiach zwanych od nich: *Winiary*, *Winary*, *Winniki*. Toponimy typu *Winiary*, *Winnica* i *Winna Góra* omawiają także w krótkim artykule Z. i K. Z i e r h f f e r o w i e (2008).

bułgarskie w ciągu wieków ulegało jednak wielu zmianom, było w różny sposób adaptowane i zmieniane przez różne etnosy żyjące na tych ziemiach, w tym Turków, którzy zajęli Bałkany w XV w. (por. Dimitrova-Todorova, 2011, s. 97). Wydaje się jednak, że oprócz przyczyn pozajęzykowych znaczenie miało upowszechnienie się w języku bułgarskim słowiańskiego apelatywu *loza*⁸ w znaczeniu ‘winorośl’. W planie apelatywnej leksyki bułgarskiej nastąpił więc wyraźny rozdział między winoroślą i jej uprawą a winem i jego produkcją⁹.

Apelatyw *loza*, (pl.) -i ‘winorośl’, *loze*, (pl.) *łozja* ‘winnica’ oraz *łozar* ‘hodowca winorośli’, wraz z derywatami, pojawia się w podstawach około 150 bułgarskich toponimów i tworzy dość rozbudowane gniazdo onimiczne. Niektóre spośród nich charakteryzują się tzw. polireferencjalnością, np. nazwa *Łozjata* oznacza około 50 różnych obiektów, położonych w różnych regionach Bułgarii, podobnie *Starite łozja*¹⁰. Jak stwierdza E. Iwanowa, w regionach, gdzie uprawia się winorośl, nie ma miejscowości, w której nie funkcjonowałaby taka nazwa terenowa (por. Ivanova, 2001, s. 288). Ta powtarzalność świadczy o podobnej percepcji rzeczywistości, ale także o tym, iż w postrzeganiu otaczającej przestrzeni i procesach onimizacyjnych dużą rolę odgrywały charakterystyczne elementy krajobrazu, którymi były winnice. Inne toponimy z tą podstawą to: *Łoza*, *Łozata*, *Łoz’e*, *Łoz’eto*, *Łozite*, *Łozetata*, *Łozica*, *Łoznicata* (: *łoznica* ‘winorośl rozpięta na podpórkach’), *Łozisztata* (: *łoziszte* ‘miejsce, gdzie była winorośl’), *Łozinaka* (: *łozinak* ‘sadzonka winorośli’), *Łozeniszteto* (: *łozeniszto* ‘miejsce z winoroślą’). W tej grupie onimów zwracają również uwagę nazwy dróg, którymi transportowano winogrona: *Łozenski pyt*, *Łozenskija pyt*, *Łozarski pyt*, *Łozarskija pyt* oraz nazwy źródeł wody potrzebnej do uprawy: *Łozowi bunar*, *Łozowata czeszma* (: *czeszma* ‘studnia’), *Łozarskata czeszmiczka*, *Łozow kladenec* (: *kladenec* ‘studnia, źródło’). W zestawieniach utrwalone zostały, oprócz elementów krajobrazu naturalnego i kulturowego związanego z winoroślą, winnicami, apelatywnymi określeniami hodowców winorośli, także imiona, nazwiska właścicieli winnic, np.: *Djado Nikowite łozja*, *Djad Ilczuto loze* (zawierają one wyłącznie pierwiastek męski, co oczywiście związane jest ze strukturą własnościową i sytuacją społeczną kobiet) oraz etnonimy wskazujące, jak się wydaje, na pochodzenie gatunków winorośli, może także na narodowość właścicieli winnic, np.: *Byłgarskite łozja*, *Amerikanskite łozja*, *Gryckite łozja*, *Gryckite łozeta*, *Właszkite*

⁸ Por. psł. *loza ‘giętki pręt, pęd, witka’ (Boryś, 2005, s. 303).

⁹ W języku staropolskim *wino* to zarówno roślina i jej owoc ‘winne grono, winorośl’, jak i produkt fermentacji, a staropolski *winarz* to ‘ogrodnik uprawiający winnicę’, także ‘handlarz winem’, ‘właściciel winnicy’ (Sstp X 229, 233). Ten sam wycinek rzeczywistości bywa odmiennie kategoryzowany leksykalnie w różnych językach.

¹⁰ W ujęciu tekstologicznym ze względu na relację: tekst — referent powtarzalne nazwy tego typu należą do megatekstów jednorodnych, właściwych (Rutkiewicz-Hanczewska, 2013, s. 300).

łozja oraz *Turski łozja*, *Turskite łozja*, *Turskite łozeta* (por. Ivanova, 2001, s. 287). Wśród compositów dość charakterystyczna jest opozycja onimiczna: *stary* — *nowy*, też *młody*, zdominowana przez zestawienia z członem *Star*, *Wecht* (: *wecht* ‘stary’¹¹) i reprezentowana przez takie nazwy, jak: *Staro łoze*, *Staro łoz’e*, *Staroto łoze*; *Starite łozja*, *Vetite łozja*, *Vette łozja*, *Wechti łozja*, *Wechtite łozja/Novite łozja*, *Mładite łozja*. Nieco mniejszą frekwencję mają nazwy opozycyjne z członami od przym. *dolny* — *górnny*: *Dołnoto łoze*, *Dołni łozja*, *Dołnite łozja/Gorni łozja*, *Gornite łozja*, oraz *duży* — *mały*, np.: *Goljamata łozja*, *Golemoto łoz’e*, *Golemite łozja*, *Goljamite łozja/Małkata łozja*.

Teksty toponimiczne kumulują głównie informacje o miejscu uprawy winorośli, punktach czerpania wody potrzebnej do jej uprawy, ludziach, którzy zajmują się uprawą i przetwarzaniem winogron, właścicielach winnic, drogach, którymi transportuje się winogrona i wino, oraz o rodzajach i gatunkach winorośli. Ujawniają również binarną kategoryzację przestrzeni, przejawiającą się w opozycjach typu: *stary* — *nowy*, *dolny* — *górnny*, *duży* — *mały*, częstą w toponimach.

3. BUŁGARSKIE ENONIMY — HISTORICA KONTRA PIXELS

Enonimy, czyli nazwy win¹², należą w nomenklaturze onomastycznej do chrematonimów, czyli nazw produktów. Jak podkreślają badacze onomaści, chrematonimy stanowią kategorię nieprototypową, w której panuje chaos, i każdorazowo trzeba arbitralnie rozstrzygać, co jest nazwą, a co nią nie jest, gdzie kończy się nazwa, a zaczyna tekst apelatywny. Nazwy win to teksty wielopoziomowe¹³, rozbudowane, składające się z elementów nierównorzędnych, tzw. linkteksty (por. Rutkiewicz-Hanczewska, 2013, s. 324), zróżnicowane pod względem struktury, zawierające: nazwę producenta, nazwę wina lub serii (linii) win, nazwę szczepu winorośli, rocznik zbiorów. Wyróżnikami są również: barwa wina (białe, czerwone, różowe), zawartość cukru (wytrawne, półwytrawne, półsłodkie, słodkie), elementy jakościowe (stołowe, regionalne, apelacyjne). Nie wszystkie elementy tych struktur są wykorzystywane w nazwie konkretnego produktu, niektóre

¹¹ Por. psł. *vetъxъ ‘stary’.

¹² O enonimii włoskiej i francuskiej na wybranych przykładach pisze A. Gałkowski w swoim chrematonimicznym studium porównawczym (2011, s. 260–266), a o nazwach win rumuńskich — M. Muntreanu Siserman (2013).

¹³ Takie struktury są charakterystyczne dla firmonimów (por. Skowronek, 2016, s. 104). Nasuwa się tu analogia z nazwami kosmetyków, analizowanymi w szerokim kontekście onomastyczno-socjobiologicznym przez K. Skowronek, która w stosunku do chrematonimów reprezentuje podejście maksymalistyczne i za pełne nazwy uznaje takie teksty onimiczne, jak: *AA Cera Naczynkowa 30+* czy *AA Nano Odżywianie 25+* (Skowronek, 2010, s. 437–445).

mogą być zredukowane, nie wszystkie też w konkretnych wypadkach, choć użyte, pojawiające się na etykietach, są elementem struktury nazewniczej, np. rocznik czy nazwa gatunkowa szczepu winorośli są raczej rodzajem apelatywnej grupy deskrypcyjnej, mogą jednak także stanowić element nazwy. Prześledźmy modele bułgarskich enonimów na przykładzie czterech serii produktów winiarskich.

Najbardziej znana bułgarska marka wina, dostępna w Polsce od dawna to *Sophia*. Ulubione wino Polaków, najpopularniejsze wino gronowe sprzedawane w naszym kraju, absolutny lider rynku, określane ironicznie przez koneserów wina jako „legenda bez smaku”¹⁴. Nazwa *Sophia* wywodzi się rzekomo od imienia żony dyrektora bułgarskiej firmy produkującej wina, choć K. Kolewa umieszcza ją wśród nazw odtoponimicznych, czyli wiąże z nazwą stolicy Bułgarii (Koleva, 2006, s. 239). Spotykamy kilkanaście rodzajów *Sophii*, produkowanych przez różne firmy: *Sophia Blanc de Blancs*, *Sophia Chardonnay*, *Sophia Riesling*, *Sophia Hemus*, *Sophia Muscat*, *Sophia Misket* (gatunki białe); *Sophia Melnik*, *Sophia Gamza*, *Sophia Cabernet Sauvignon* i *Sophia Merlot* (gatunki czerwone). Marka *Sophia*, jak wynika z powyższego zestawienia, reprezentuje cały wachlarz nazw gatunkowych wywodzących się od nazw szczepów winorośli, gdzie oprócz nazw gatunków francuskich (*blanc de blancs*, *chardonnay*), niemieckich (*riesling*) pojawiają się również typowo bułgarskie: *hemus* (por. grec. *Hemus* ‘Stara Płanina’), *melnik* (por. miasto *Melnik*), *misket* (lokalna krzyżówka odmian muskat i riesling), *muskat*, *gamza/gymza* (bułgarski odpowiednik węgierskiej kadarki). Te elementy gatunkowe można uznać za człony dyferencyjne wieloelementowego enonimu.

Innym przykładem marki wina produkowanej przez różne wytwórnie jest *Tcherga*¹⁵, występująca w wielu wariantach nazewniczych, w których oprócz gatunku szczepu (tu: *cabernet sauvignon*) w nazwach win kupażowych (czyli powstałych z owoców kilku odmian winorośli) pojawiają się angielskie określenia odnoszące się do koloru wina oraz zawartości cukru: *Tcherga Cabernet Sauvignon*, *Tcherga Red Dry*, *Tcherga Red Semi Dry*, *Tcherga Red Semi Sweet*, *Tcherga Rose* (wino różowe wytwarzane w specjalny sposób z winogron szczepu *cabernet sauvignon*), *Tcherga White Dry*, *Tcherga White Semi Dry*.

Dość często, zwłaszcza w nazwach win jakościowych, określenia gatunkowe funkcjonują w połączeniu z nazwą producenta, która staje się marką lub nazwą linii win, np.: *Chateau Karnobat*¹⁶ *Chardonnay*, *Chateau Karnobat Muskat*,

¹⁴ Za: http://less_r.republika.pl/sophia.html

¹⁵ Nazwa *Tcherga* (w bułgarskich enonimach pochodzenia rodzimego stosowana jest transkrypcja międzynarodowa) pochodzi od ap. *czerga* ‘ręcznie tkany wielobarwny kilim, dywanik, inspirowany barwami bułgarskiej przyrody’. Stanowi on motyw kolorowych etykiet i ma oddawać mozaikę różnorodnych smaków i aromatów bułgarskiego wina.

¹⁶ *Karnobat*, to nazwa winiarni (ta od n. m. *Karnobat*), element *Chateau* od franc. *château* ‘pałac, zamek’, nawiązuje do enonimów francuskich.